

Natuurbeelden in de hedendaagse literatuur

Natuurbeelden
Literatuur
Nederland
Allochtonen
Autochtonen

Autochtone en allochtone schrijvers met elkaar vergeleken

Natuurorganisaties realiseren zich dat het belangrijk is burgers bij hun beleid te betrekken. Dat geldt ook voor allochtone burgers. Hoe denken zij eigenlijk over natuur? Zijn er verschillen in natuurbeleving tussen autochtone en allochtone Nederlanders? Door natuurbeelden in de hedendaagse Nederlandse literatuur van autochtone en allochtone schrijvers te vergelijken, gaat dit artikel daarop in. De allochtone schrijvers zijn beperkt tot schrijvers uit een deel van het islamitische cultuurgebied, namelijk Marokko.

Wat is natuur? Welke waarde heeft natuur? Moet natuur behouden, beheerd of actief ontwikkeld worden? Op de antwoorden op deze vragen baseren natuurbeschermingsorganisaties hun beleid, maar de antwoorden verschillen in de loop van de tijd (Van der Windt, 1995). Zo was bij het ontstaan van de eerste natuurbeschermingsorganisaties, aan het begin van de twintigste eeuw, het beleid gericht op natuurbehoud. Welke stukjes natuur waardevol waren en behouden moesten worden, werd vooral bepaald door toegewijde hobbyisten en later professionals. Vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw groeide het inzicht dat natuur ook actief beheerd of zelfs ontwikkeld kan worden. Een nieuw natuur- en milieubesef gecombineerd met de opkomst van de mondige burger leidde ertoe dat de rol van de gewone burger in natuurbescherming steeds belangrijker werd. Beleidsmakers zien in dat zonder draagvlak onder de bevolking natuurbeleid uiteindelijk onhoudbaar is. Bij dat creëren van draagvlak is het belangrijk om te weten hoe burgers denken over natuur. Dat geldt ook voor burgers met een allochtone achtergrond, van wie het aandeel binnen de Nederlandse bevolking groeit van 20% nu naar 29% in 2050 (prognose) en in het bijzonder voor allochtonen afkomstig uit het islamitisch cultuurgebied omdat de meeste niet-westerse allochtonen daar vandaan komen (Garsen & van Duin, 2009).

Een manier om inzicht te krijgen in hedendaagse natuurbeelden is het analyseren van hoe er over natuur gepraat wordt en hoe natuur verbeeld wordt. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. Dit artikel richt zich specifiek op literatuur als drager van (vaak impliciete) natuurbeelden.

In dit artikel wordt eerst dieper ingegaan op het begrip natuurbeelden. Deze theoretische verkenning wordt vervolgens geïllustreerd met empirische bevindingen uit een recentelijk uitgevoerd onderzoek naar natuurbeelden in de hedendaagse Nederlandse literatuur (Kloek, 2008). Daartoe zijn romans van autochtone en allochtone schrijvers uit een deel van het islamitisch cultuurgebied, namelijk Marokko, vergeleken. Het islamitisch cultuurgebied is hierbij gedefinieerd als die groep landen waar de meerderheid van de bevolking moslim is. In het vervolg van dit artikel wordt met ‘allochtonen’ bedoeld ‘allochtonen uit het islamitisch cultuurgebied’; met ‘allochtone schrijvers’ schrijvers met een Marokkaanse achtergrond.

Dimensies van natuurbeelden

Er bestaat geen objectief idee over wat natuur is. Zoals Schouten (2005; p. 9) stelt: “De natuur kent zichzelf niet als natuur. Wij benoemen haar als zodanig. In die benoeming van de natuur ligt een beeld besloten: ons beeld van de natuur.” Natuur wordt dus benoemd in sociaal en cultureel

MARJOLEIN KLOEK,
MATTHIJS SCHOUTEN
& BAS ARTS

Ir. M.E. Kloek leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie, Wageningen UR, Postbus 47, 6700 AA Wageningen
marjolein.kloek@wur.nl
Prof. Dr. M.G.C. Schouten leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie, Wageningen UR
Prof. Dr. B.J.M. Arts, leerstoelgroep Bos- en Natuurbeleid, Wageningen UR

Foto **Tjitte Jan Hogeterp**
doorhetoogvandelens.nl,
Abbega

geconstrueerde natuurbeelden (Macnaghten & Urry, 1998). Wat zijn natuurbeelden? Daar verschillen de visies over. In dit onderzoek nemen we het idee over dat natuurbeelden bestaan uit meerdere dimensies (onder andere Keulartz *et al.*, 2000; Van den Born, 2007).

Keulartz *et al.* (2000) onderscheiden een:

- cognitieve dimensie: ideeën over wat natuur is;
- normatieve dimensie: ideeën over de waarde van natuur en hoe te handelen ten opzichte van natuur;
- expressieve dimensie: belevingswaarden van natuur.

Van den Born (2007) onderscheidt:

- natuurideeën: wat is natuur, welke typen natuur bestaan er;
- natuurwaarden: waarom is natuur belangrijk;
- ideeën over relaties: wat is een passende relatie tussen mens en natuur.

De eerste dimensie van Van den Born komt overeen met de eerste dimensie van Keulartz *et al.* De tweede en derde dimensie van Van den Born zijn samen vergelijkbaar met de tweede dimensie in de indeling van Keulartz *et al.* De derde dimensie van Keulartz *et al.* komt niet terug in de indeling van Van den Born. Dit is te verklaren uit het feit dat in het Nederlandse onderzoek naar natuurbeelden de expressieve dimensie weinig aandacht heeft gekregen.

Theorieën over natuurbeelden

In het internationale wetenschappelijke onderzoek naar natuurbeelden speelde de afgelopen jaren vooral de grondhoudingentheorie een prominente rol (zie Passmore, 1974; Barbour, 1980; De Groot, 1992; Kockelkoren, 1993; Achterberg, 1994; Zweers, 1995). Deze beschouwt natuurbeelden als visies op de plaats van de mens in de natuur (Achterberg, 1994). De in Nederland meest bekende en gebruikte indeling in grondhoudingen is die van Zweers (1995). Hij onderscheidt zes grondhoudingen: ‘despoot’, ‘verlicht heerser’, ‘rentmeester’, ‘partner’, ‘participant’ en

‘unio mystica’. Andere auteurs onderscheiden soortgelijke categorieën, alhoewel onder andere namen, met een vergelijkbaar perspectief op de relatie tussen mens en natuur. Voor alle auteurs geldt dat de onderscheiden grondhoudingen van elkaar verschillen in de mate waarin het accent meer ligt op de instrumentele waarde van de natuur (nut voor de mens) dan wel de intrinsieke waarde (de eigen waarde van natuur los van de mens). De grondhoudingentheorie gaat in op de normatieve dimensie van natuurbeelden. Wat is de positie van de mens ten opzichte van de natuur? Hoe dient hij te handelen ten opzichte van de natuur?

Naast de grondhoudingentheorie krijgt in Nederland ook de arrangemententheorie veel aandacht. Deze theorie is voornamelijk uitgewerkt door Keulartz *et al.* (2000), maar zie bijvoorbeeld ook Dagevos *et al.* (2000), en sluit nauw aan bij Van Amstel (1988). Keulartz *et al.* onderscheiden drie arrangementen: het wildernis-, arcadische en functionele arrangement. Ook binnen deze benadering zijn auteurs te vinden die andere indelingen en categorieën onderscheiden. Bijna alle indelingen lopen uiteen van wilde, ‘echte’ natuur naar functionele natuur (Jacobs, 2006). Buijs (2009) voegt hieraan het brede natuurbeeld toe. De arrangemententheorie ziet natuurbeelden als netwerken van cognitieve, normatieve en expressieve elementen. De nadruk ligt echter op de cognitieve dimensie: wat is natuur? De cognitieve dimensie bepaalt de indeling in categorieën in de arrangemententheorie, waaraan vervolgens normatieve en expressieve elementen zijn toegevoegd. Zo gebruiken Keulartz *et al.* (2000) de grondhoudingen van Zweers (1995) om normatieve elementen te verduidelijken.

Theorievorming over natuurbeelden heeft vooral betrekking op de cognitieve en normatieve dimensie. Theorieën over de expressieve dimensie zijn er veel minder (Buijs, 2009), maar de expressieve dimensie staat wel steeds

meer in de belangstelling. Zo wordt onderzoek gedaan naar specifieke emoties die natuur op kan roepen, bijvoorbeeld angst (zie Van den Berg & Blok, 2004). Een meer omvattende theorie over de expressieve dimensie van natuurbeelden is ontwikkeld door Abma (2002). Hij baseert zijn natuurbelevingstheorie op Nietzsches analyse van kunstbeleving, waarbij Dionysos, Apollo en Socrates als metaforen worden opgevoerd, en onderscheidt drie polen van natuurbeleving: een Dionysische pool, waarbij natuur subjectief en met alle zintuigen wordt beleefd en diepe emoties en driften aanwezig zijn; een Apollinische pool, eveneens een subjectieve ervaring, maar vooral gericht op harmonie, schoonheid en sereniteit; en een Socratische pool, waarbij de natuur objectief en met de ratio wordt beschouwd en kennis van de natuur voorop staat. Het verschil tussen de beide polen die staan voor een subjectieve beleving is dat de emoties behorend bij de Dionysische pool betrekking hebben op overgave en meeslependheid en die bij de Apollinische op beheersing.

Doelstelling van dit onderzoek

De door Keulartz *et al.* (2000) onderscheiden dimensies van natuurbeelden – cognitief, expressief en normatief – zijn het uitgangspunt van dit onderzoek naar natuurbeelden van autochtonen en allochtonen in Nederland. Deze dimensies kunnen gerelateerd worden aan drie theorieën – respectievelijk de arrangemententheorie, grondhoudingentheorie en op Nietzsche geïnspireerde natuurbelevingstheorie.

De laatste jaren zijn enkele studies naar natuurbeelden van allochtonen in Nederland verschenen waaruit de invloed van culturele achtergrond blijkt (Buijs *et al.*, 2009; Somers *et al.*, 2004). Empirische onderzoeken waarin alle drie de dimensies van natuurbeelden bij allochtonen en autochtonen zijn onderscheiden en onderzocht, zijn echter schaars. Bovendien zijn bijna alle studies naar natuur-

beelden uitgevoerd met enquêtes of interviews. Er bestaan echter ook andere manieren om natuurbeelden te onderzoeken, zoals het analyseren van literatuur op de beelden die daarin voorkomen. Literatuur toont ideeën die in die maatschappij spelen. Teksten bestaan immers nooit voor honderd procent uit nieuwe originele gedachten, maar bouwen voort op ‘culturele stoffen’, bestaande ideeën in de samenleving, bijvoorbeeld over natuur (Korsten, 2002). Schrijvers worden gevormd door deze ‘culturele stoffen’. De analyse van literaire creaties maakt het mogelijk door te dringen in het denken en doen van een cultuur. Literaire artefacten zijn symbolische praktijken die de waarden en normen van een cultuur impliciet of expliciet verwoorden (Beheydt, 2002). Verder kan literatuur ideeën en percepties van mensen in de maatschappij beïnvloeden. Analyse van natuurbeelden in literatuur is een relevante manier om natuurbeelden in de hedendaagse maatschappij te bestuderen, maar wordt nog maar weinig gebruikt. In deze context is een beperkt empirisch onderzoek uitgevoerd met de volgende doelstelling: meer inzicht verkrijgen in natuurbeelden in de hedendaagse Nederlandse literatuur geschreven door autochtone schrijvers en allochtone schrijvers uit het islamitisch cultuurgebied.

Methode van onderzoek

Literatuur wordt over het algemeen niet geschreven om een bepaald natuurbeeld weer te geven, maar natuurbeelden zijn wel impliciet aanwezig. Om deze te kunnen interpreteren zijn tekstanalysemethodes nodig. Deze zijn in verschillende wetenschappelijke disciplines ontwikkeld. Methodes die in aanmerking komen zijn bijvoorbeeld de fenomenologische aanpak van Husserl, toegepast op literaire teksten onder andere door Merleau-Ponty, de discoursanalyse waar Foucault een sterk stempel op heeft gedrukt en de romananalyse (Muir, 1928; Forster, 1927). In dit onderzoek zijn aspecten van verschillende metho-

den gecombineerd tot een hybride die het meest geschikt geacht wordt voor de interpretatie van natuurbeelden in literaire werken. De methode bestaat uit drie stappen:

- Via fenomenologische ‘close reading’ (zie Korsten, 2002) wordt gekeken naar wat over natuur is geschreven. Het begrip ‘natuur’ wordt daarbij breed opgevat en bevat zowel elementen als planten, dieren, rivieren en velden, alsook natuurlijke processen en systemen.
- Vervolgens worden alle boekfragmenten waarin natuur voorkomt ingedeeld naar de functie(s) in de tekst die ze innemen, gebruikmakend van elementen van de roman-analyse. Natuur kan een figuurlijke functie hebben – worden gebruikt als beeldspraak – of fungeren als motief, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen dynamische en statische motieven (van Bork et al., 2002). Wanneer natuur betrekking heeft op gebeurtenissen in de roman, betreft het een dynamisch motief. Wanneer natuur een bepaalde sfeer schept of karaktertekening geeft, betreft het een statisch motief.
- Ten slotte wordt door middel van toegepaste discoursanalyse betekenis gegeven aan de voornoemde boekfragmenten binnen de theorie van natuurbeelden; ze worden geanalyseerd op het voorkomen van de verschillende dimensies: cognitief, normatief en expressief.

Keuze geanalyseerde boeken

In de literatuurwetenschap is geen consensus over wat literatuur is. Enkele criteria die gebruikt worden om teksten te categoriseren als literatuur zijn fictionaliteit, materiaalbehandeling en meerduidigheid (Van Luxemburg et al., 1996; Korsten, 2002). Deze criteria zijn echter niet eenduidig. Zo is een Bouquetreesroman wel fictioneel, maar geen literatuur. In de literatuurwetenschappen wordt ook wel gewerkt met een canon: een lijst van werken die tot de literatuur behoren. Ook een canon is problematisch en onderwerp van kritiek bijvoorbeeld omdat

deze vrouwen en minderheidsgroepen zou uitsluiten (zie bijvoorbeeld Showalter, 1978). Bovendien kost canonvorming tijd, waardoor hedendaagse literatuur, het object van deze studie, ontbreekt op de lijst.

In dit onderzoek is gekozen voor een pragmatische aanpak en gekeken naar de genomineerden voor literaire prijzen. Literaire prijzen geven weer welke teksten momenteel worden gezien als literatuur. Bovendien krijgen genomineerde teksten publiciteit, wat het effect op de samenleving vergroot. In dit onderzoek is literatuur daarom geoperationaliseerd als teksten genomineerd voor literaire prijzen. Het onderzoek beperkte zich tot romans, andere vormen van literatuur als poëzie en korte verhalen zijn niet meegenomen.

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de drie bekendste literatuurprijzen die zich uitsluitend richten op proza voor volwassenen: de AKO Literatuurprijs, Libris Literatuur Prijs en NS Publieksprijs (NIPO, 2006). Bij deze prijzen wordt een shortlist opgesteld van genomineerde boeken. Op basis van deze shortlists zijn schrijvers uitgekozen. Eerst is een lijst gemaakt van allochtone schrijvers die tussen 2003 en 2007, de vijf jaren voorafgaand aan het onderzoek, genomineerd zijn. De lijst bevatte zes schrijvers, van wie twee van Indonesische afkomst. Aangezien Indonesische emigranten vanwege het koloniale verleden vaak een deels Nederlandse culturele achtergrond hebben, is besloten deze schrijvers niet op te nemen in dit onderzoek. Van de overgebleven vier schrijvers zijn er drie geboren in de jaren zeventig en één in de jaren vijftig. Omdat generatieverschillen invloed kunnen hebben op natuurbeelden (Buijs, 2009) is het onderzoek beperkt tot de generatiegenoten Abdelkader Benali, Hafid Bouazza en Rachid Novaire.

Vanwege tijdsbeperkingen is besloten alleen autochtone schrijvers van hetzelfde geslacht en vergelijkbare leeftijd als de allochtone schrijvers te analyseren. Zo wordt

voorkomen dat verschillen in natuurbeelden terug te voeren zijn op generatie- of sekseverschillen. Er zijn zes autochtone mannelijke schrijvers geboren rond de jaren zeventig genomineerd tussen 2003 en 2007. Om praktische redenen zijn evenveel autochtone als allochtone schrijvers opgenomen. Schrijvers die zich vooral richten op non-fictie of poëzie, of die in hun jeugd lang in het buitenland woonden, omringd door een andere cultuur, vielen af. De overgebleven autochtone schrijvers waren: Christiaan Weijts, Ronald Giphart en Stephan Enter. Van de uiteindelijke zes schrijvers zijn alle romans, geschreven tussen 2003 en 2007, geanalyseerd (zie tabel 1). De verhalen van zowel allochtone als autochtone schrijvers spelen binnen en buiten Nederland, zowel in de stad als op het platteland.

Resultaten

In sommige boeken komen op bijna elke pagina beschrijvingen van natuurlijke elementen voor, in andere boeken vele pagina's lang geen. In romans van allochtone schrijvers staan over het algemeen veel natuurfragmenten, behalve in twee boeken van Benali. Omgekeerd komen in de romans van autochtone schrijvers weinig natuurfragmenten voor, behalve bij Enter.

Hieronder worden de overeenkomsten en verschillen in

Titel	Schrijver
Art. 285b	Christiaan Weijts
Troost	Ronald Giphart
Lichtjaren	Stephan Enter
Spel	Stephan Enter
De langverwachte	Abdelkader Benali
Laat het morgen mooi weer zijn	Abdelkader Benali
Feldman en ik	Abdelkader Benali
Paravion	Hafid Bouazza
Maïstroest	Rachid Novaire
Het lied van de rog	Rachid Novaire

functies van natuurlijke elementen besproken (beeldspraak, statisch of dynamisch motief) en de overeenkomsten en verschillen in de drie dimensies van natuurbeelden (cognitief, expressief en normatief).

Beeldspraak

In alle geanalyseerde romans worden natuurlijke elementen gebruikt als beeldspraak. Bij Benali komt dat relatief het meest voor. In alle romans bestaat de beeldspraak voor het grootste deel uit vergelijkingen van het menselijk lichaam met natuurlijke elementen. Zo wordt in *Spel* gesproken over “ogen als kikkers”, in *Paravion* over “haar immer blozende wangen als twee gelukkige roodborstjes”, en staat in *De langverwachte* te lezen: “een dochter moet vroeg als een bloem worden weggegeven, voordat ze kan uitgroeien tot een sta-in-de-weg van een boom”. Verschillen in gebruik van metaforen en vergelijkingen zijn er ook. Zo hebben deze in *Maïstroest* vaak een seksuele lading: “de schuld in zijn blik bij de snelheid waarmee het insect in zijn broek door het linnen kwam opzetten”, komen in romans van Benali veel spreekwoorden met natuurlijke elementen voor en worden in *Troost* en *Het lied van de rog* natuurlijke elementen vaak gebruikt als scheldwoord: “lelijke vette hond”. De afkomst van schrijvers speelt geen rol bij deze verschillen.

Tabel 1 Geanalyseerde romans

Table 1 Analysed books

Foto **Sytske Dijkse**
saxifraga.nl, Durgerdam

Er is ook gekeken naar personificaties: het toeschrijven van menselijke eigenschappen aan natuurlijke elementen. Bij de autochtone schrijvers Weijts en Giphart zijn deze niet aanwezig, bij Enter sporadisch. Bij allochtone schrijvers komen daarentegen wel personificaties voor. Zo bevat *Paravion* van Bouazza vele personificaties, net als *De langverwachte* van Benali. Een paar voorbeelden: “Het beekje had goed geslapen en stroomde vrolijk en honderduit pratend door de bedding” (*Paravion*), “De heuvels vermaken zich, volledig ontspannen onder de wolken liggend” (*De langverwachte*) en “De struiken barsten uit in een gekir van lachjes die op één plek verstommen om op een andere plek weer los te barsten” (*De langverwachte*).

Statische motieven

In alle geanalyseerde boeken hebben natuurlijke elementen een functie als statisch motief en zijn sfeerbepalend. Het statisch motief is de meest voorkomende functie in bijna alle boeken. Bepaalde natuurlijke elementen figuren in alle boeken: door elk boek waait een wind, schijnt een keer de zon en regent het. Ook landschappelijke elementen als rivieren of beekjes, bergen en weides of graslanden worden in bijna elk boek genoemd. Honden, duiven, muggen/muskieten en eenden komen in meer dan de helft van de boeken voor.

Grote verschillen zijn er echter ook zowel wat betreft voorkomende dier- en plantensoorten als de hoeveelheid soorten die genoemd wordt. Plantensoorten zijn vaak typisch voor de locatie van het verhaal. In boeken van Enter, gesitueerd in Nederland, komen typisch Nederlandse loofboomsoorten voor, in *Het lied van de rog*, dat zich in China afspeelt, Chinese soorten als ginkgo, en in Art. 285b, deels gesitueerd in Italië, olijfbomen en cipressen. Dit geldt ook, in mindere mate, voor de aanwezige diersoorten.

Bovengenoemde verschillen en overeenkomsten in statische motieven zijn niet gerelateerd aan de culturele achtergrond van de schrijver. Er is echter één opvallend verschil: in romans van allochtone schrijvers figureren veel meer landbouwhuisdieren zoals ezels, schapen en geiten dan in boeken van autochtone schrijvers.

Dynamische motieven

In alle geanalyseerde boeken spelen natuurlijke elementen een rol in wat er in het verhaal gebeurt en fungeren ze als dynamisch motief. Bij één schrijver, Giphart, is het aandeel van deze functie relatief het grootst. De rollen die natuurlijke elementen in gebeurtenissen spelen zijn divers. Sommige, zoals het oproepen van emoties, komen in meerdere boeken voor. Andere rollen zijn erg specifiek

Foto's Jerry van Dijk (links) en Tjitte Jan Hogeterp doorhetoogvandelen.nl, Dedgum

voor een boek of schrijver. Zo is de natuur in *Maïstroest* een inspiratiebron voor kunstwerken.

Sommige rollen lijken gerelateerd aan de culturele afkomst van de schrijver. Natuurlijke elementen spelen in bijna alle geanalyseerde boeken van allochtone schrijvers een belangrijke rol als gebruiksobject. Zo wordt de schors van een walnotenboom in *Paravion* gebruikt om de tanden mee te poetsen, worden in *Laat het morgen mooi weer* zijn koeien en paarden als relatiegeschenk gegeven en gebruikt de hoofdpersoon in *Maïstroest* bladeren van maïskolven om een bont en blauw geslagen gezicht te helen. In de geanalyseerde boeken van autochtone schrijvers hebben natuurlijke elementen deze betekenis als gebruiksobject nauwelijks, behalve in *Troost* waar ze als ingrediënten voor gerechten dienen.

In een aantal geanalyseerde boeken van allochtone schrijvers hebben natuurlijke elementen een religieuze betekenis of maken onderdeel uit van rituelen. Zo wordt aan de rivier geofferd in *Het lied van de rog* en is het in *De langverwachte* mogelijk om je op een specifieke plek in de natuur te ontdoen van je zonden. In *De langverwachte* worden gebeurtenissen in de natuur door sommige personages gezien als goddelijke voorzienigheid, vanuit het besef “dat er geen mot tegen het licht vliegt zonder dat Allah’s voorzienigheid er de hand in heeft” – een beeld dat ook in de koran gebruikt

wordt. Deze religieuze connotaties komen niet voor in geanalyseerde boeken van autochtone schrijvers.

Alleen bij de autochtone schrijvers spelen expliciete ethische overwegingen of conflicten over natuur een rol. *Troost* stelt de ethiek van het gebruik van gefokte ganzen voor *foie gras* ter discussie. In *Spel* maakt de hoofdpersoon meerdere malen ethische afwegingen over natuurlijke elementen: moet een katje dat vastzit in een glascontainer wel of niet worden geholpen? Kan aan honden wel of niet kauwgom worden gevoerd? Is het wel of niet verantwoord om huizen te bouwen waar eerst natuurgebied was? Bij de geanalyseerde allochtone schrijvers komen dergelijke expliciete ethische overwegingen nauwelijks voor.

Cognitieve dimensie

De cognitieve dimensie gaat over wat wel of niet meer als natuur wordt beschouwd. Deze dimensie was voor de meeste boeken lastig te bepalen, wanneer uitgegaan wordt van de arrangemententheorie. Het woord ‘natuur’ wordt in de arrangemententheorie alleen gekoppeld aan fysieke ruimtes. In literatuur verwijst het woord ‘natuur’ ook naar een enkel natuurlijk element of een natuurlijk proces. Bovendien heeft de cognitieve dimensie niet alleen betrekking op wat natuur is, maar ook op wat niet meer als natuur gezien wordt. Dat laatste is in literatuur niet vast te stellen.

Bijvoorbeeld, wanneer het woord 'natuur' in een boek verwijst naar een wildernislandschap, wordt wildernis als natuur gezien. Dat betekent niet dat een arcadisch landschap niet meer als natuur wordt beschouwd. Het bleek daarom moeilijk om de arrangemententheorie te gebruiken in literatuuronderzoek. Wel hebben we iets opmerkelijks over het gebruik van het woord 'natuur' gesignaleerd: in bijna alle boeken van schrijvers van allochtone afkomst wordt de mens zelf met natuur geassocieerd. Zo worden mensen gezien als voortkomend uit of product van de natuur of weerspiegelen ze de schoonheid van natuur. Dit idee is niet terug te vinden in de oorspronkelijke arrangemententheorie van Keulartz *et al.* (2000), maar past wel binnen wat Buijs (2009) het 'brede natuurbeeld' noemt. In de boeken van autochtone schrijvers komt deze associatie van mens met natuur alleen bij Enter voor.

De cognitieve dimensie is vervolgens op een andere manier benaderd, namelijk door te analyseren welke niet-stedelijke landschappen voorkomen en welke betekenis deze hebben. Het blijkt dat in meerdere boeken, van zowel autochtone als allochtone schrijvers, arcadische landschappen positieve gevoelens oproepen. Zo wordt in *Paravion* de arcadische vallei Abqar als zeer aantrekkelijk beschreven, roept het arcadische Nederlandse boerenlandschap in *Spel* en *Lichtjaren* gevoelens van trots en euforie op en wordt het idyllische Italiaanse heuvellandschap in Art. 285b gezien als goede plaats om te wonen. Voor wildernislandschappen ligt dit anders. Bij de geanalyseerde autochtone schrijvers roepen deze uitsluitend positieve gevoelens op. In *Lichtjaren* wordt de wildernis, onaangetaast door beschaving, zelfs voorgesteld als aards paradijs en in *Spel* roept de wildernis van de Zwitserse bergen euforische gevoelens op. Bij allochtone schrijvers daarentegen roept wildernis, en vooral woestijn en bergen, juist negatieve gevoelens op: deze wordt geassocieerd met crises en verdwaald zijn in *De langverwachte* en

beschreven als onaantrekkelijk in *Paravion*. Waar bij autochtone schrijvers dus een positief beeld wordt geschetst van wildernisnatuur en deze soms zelfs wordt gepresenteerd als ideaalbeeld, wordt bij allochtone schrijvers de wildernis afgeschilderd als bar, dor en onherbergzaam. Functionele natuurlandschappen komen in weinig boeken voor. Alleen in *Maisroest* figureren landschappen van uitgestrekte maïsackers.

Normatieve dimensie

De normatieve dimensie betreft de waarde van natuur en de relatie tussen mens en natuur. Voor de meeste boeken is het mogelijk te onderscheiden of de overheersende normatieve houding ecocentrisch (gericht op de intrinsieke waarden van de natuur) of antropocentrisch (gericht op instrumentele waarden) is. Soms is er een conflict tussen de twee. Deze normatieve houdingen indelen naar één van de zes door Zweers (1995) onderscheiden grondhoudingen is echter niet eenvoudig. Makkelijker is het om een continuüm te onderscheiden van radicaal antropocentrisch tot radicaal ecocentrisch, met allerlei vormen daartussen. Slechts één boek, *Het lied van de rog*, is niet in dit continuüm te passen. Dit boek is gesitueerd in China tijdens de elfde eeuw voor onze jaartelling en heeft een bijna animistisch natuurbeeld.

De meest voorkomende grondhoudingen zijn gematigd antropocentrisch en gematigd ecocentrisch. Beide komen voor in zowel boeken van allochtone als autochtone schrijvers. Wat betreft de invulling van de instrumentele waarde (zoals gebruikswaarde of religieuze waarde) zijn er wel verschillen. Deze zijn eerder besproken bij dynamische motieven.

Expressieve dimensie

De expressieve dimensie betreft de (emotionele) beleving van natuur. Wanneer een dergelijke beleving in de romans

voorkwam, kon goed bepaald worden of deze objectief of subjectief was en emoties van overgave of van beheersing betrof. Zo riep de natuur overweldigende gevoelens van extase en euforie op (onder andere bij Enter en Bouazza), alsook beheerste gevoelens van troost en bewondering (onder andere bij Novaire). Slechts in zes geanalyseerde boeken komt (emotionele) beleving van natuur voor en kan een expressieve dimensie van het natuurbeeld onderscheiden worden. Het is daarom lastig verschillen en overeenkomsten naar afkomst van schrijvers te onderscheiden. Een aantal bevindingen mag hier echter niet onbenoemd blijven. De meest voorkomende vormen van natuurbeleving zijn Apollinisch en Dionysisch. Socratische beleving van natuur komt slechts in twee boeken, beide van autochtone schrijvers, voor. In één geval is dit een ‘doorleefde’ vorm van Socratische natuurbeleving: sterke emoties worden niet opgeroepen door de natuur zelf, maar door kennis over de natuur. Verder blijkt dat in één boek meerdere vormen van natuurbeleving kunnen voorkomen. Een personage kan op het ene moment natuur Apollinisch beleven, en op het andere Dionysisch. Ten slotte zijn de polen van natuurbeleving niet aan slechts één cognitieve vorm van natuur gebonden. Zo kunnen Dionysische gevoelens niet alleen opgeroepen worden door wildernisnatuur, maar ook door arcadische natuur.

Discussie en conclusie

Dit onderzoek is een eerste verkenning. Het is niet mogelijk de uitkomsten ervan te generaliseren naar de hele hedendaagse Nederlandse literatuur. Zo zijn slechts boeken van zes jonge mannelijke schrijvers geanalyseerd, en wat betreft de allochtone schrijvers alleen van schrijvers met een Marokkaanse achtergrond. In dit licht moeten de uitkomsten worden geïnterpreteerd.

Een opvallend resultaat is dat in boeken van allochtone schrijvers natuur vooral wordt gezien als gebruiksnaam,

waarmee en waarin geleefd wordt. Zo wordt, anders dan bij autochtone schrijvers, de mens gezien als onderdeel van de natuur, spelen landbouwdieren een belangrijke rol en wordt arcadische natuur positiever gewaardeerd dan wildernisnatuur.

De verschillen in waardering voor gebruiksnaam en wildernisnaam zijn cultuurhistorisch te verklaren. De positieve waardering van echte wildernis is een redelijk recent verschijnsel in Nederland, voortkomend uit de romantiek als reactie op de verlichting van de achttiende eeuw (Schouten, 2005). In het islamitische cultuurgebied is het romantische gedachtegoed nooit zo aanwezig geweest. Bovendien is de wildernis – namelijk de woestijn – daar ook in letterlijke zin onherbergzaam.

Een ander verschil is dat natuur bij allochtone schrijvers vaker een religieuze of rituele waarde heeft, waarbij de invloed van de koran soms duidelijk zichtbaar is. In boeken van autochtone schrijvers heeft natuur deze waarde niet; daar spelen expliciete ethische overwegingen of conflicten over natuur die juist niet voorkomen bij allochtone schrijvers. Verder worden door allochtone schrijvers natuurlijke elementen vaker menselijke eigenschappen toegeschreven (personificaties). Dit is niet vreemd, aangezien personificaties van natuurlijke elementen een klassiek motief in de Arabische literatuur vormen (zie Schouten, 2005).

Deze uitkomsten komen ondanks de beperkte steekproef waarop ze gebaseerd zijn overeen met die van andere onderzoeken naar natuurbeelden bij autochtonen en allochtonen uit het islamitisch cultuurgebied. Zo geven Buijs et al. (2007) en De Boer (2007) ook aan dat allochtonen wildernis minder waarderen dan autochtonen; dat allochtonen vaak een breed natuurbeeld hebben en ze vaker een religieuze waarde aan natuur verbinden.

Op methodologisch vlak blijkt het goed mogelijk literatuur op natuurbeelden te analyseren. De gehanteerde methodologie, gebaseerd op ‘close reading’, romananalyse

en toegepaste discoursanalyse naar drie dimensies van natuurbeelden, voldeed goed. Niet alle theorieën over natuurbeelden, zoals de arrangemententheorie, zijn echter toepasbaar op literatuur, en niet alle dimensies van natuurbeelden kunnen altijd onderscheiden worden. Het is aanbevelenswaardig om in toekomstig vergelijkbaar literatuuronderzoek de cognitieve dimensie uit te breiden met een analyse van de betekenis van niet-stedelijke landschappen en de normatieve dimensie met een analyse van de verschillende instrumentele waarden van natuur.

Uit dit onderzoek blijkt dat de drie dimensies van natuurbeelden niet sterk samenhangen, zoals beargumenteerd door Keulartz *et al.* (2000) en Abma (2002). Zo worden Apollinische gevoelens niet alleen opgeroepen door arcaïsche natuur, maar ook door wildernisnatuur of functionele natuur. Dergelijke kritiek is eerder geuit door onder andere Van Koppen (2002) en Turnhout (2003): natuurbeelden zijn niet star maar contextafhankelijk en mensen kunnen verschillende natuurbeelden flexibel toepassen, afhankelijk van praktische omstandigheden.

Summary

Nature images in contemporary literature

Marjolein Kloek, Matthijs Schouten & Bas Arts
nature images, literature, Netherlands, populations

This paper provides insight in nature images in contemporary Dutch society. It analyses similarities and differences in nature images in literature written by autochthonous writers and allochthonous writers from the Islamic cultural area. Nature images consist of a cognitive, normative and expressive dimension that can be researched using respectively the nature arrangements theory, 'basic attitudes' theory and the theory of nature experience inspired by the philosophy of Nietzsche. A hybrid method for analysing nature images in literature

is developed consisting of three steps: phenomenological 'close reading' of what is written about nature, analysis of the function of nature, and applied discourse analysis in which novels are related to the dimensions of nature images. Novels of six writers nominated for a Dutch literary award, three autochthonous (Weijts, Giphart & Enter) and three allochthonous writers (Benali, Bouazza & Novaire), are analysed. Especially in novels of allochthonous writers nature is seen as nature-for-use and human beings are part of nature. In novels of autochthonous writers wilderness is greatly appreciated, while in novels of allochthonous writers Arcadian nature is evaluated more positively. Only in books of allochthonous writers nature often has a religious or ritual function and natural elements are given human characteristics.

Literatuur

Abma, R., 2002. De recreant als subject: over natuurbeleving als basis voor de beeldvorming van natuur. Stageonderzoek voor Wageningen Universiteit. Wageningen.

Achterberg, W.A., 1994. Samenleving, natuur en duurzaamheid. Een inleiding in de milieufilosofie. Assen. Van Gorcum.

Amstel, A.R. van, G.F.W. Hergreen & C.S. Meyer, 1988. Vijf visies op natuurbewoud en natuurontwikkeling: knelpunten en perspectieven van deze visies in het licht van de huidige maatschappelijke ontwikkeling. Rijswijk. RNMO.

Barbour, I., 1980. Technology, environment and human values. New York. Praeger.

Beheydt, L., 2002. Culturele identiteit, taal en artistieke expressie. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar, vanwege het Fonds A.N.V.-Tijmen Knecht, op het vakgebied van *De Nederlanden in de wereld* aan de Universiteit Leiden op vrijdag 1 maart 2002. <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/5261/1/OR026.pdf>

- Berg, A. van den & S. Blok, 2004.** De verborgen angst voor natuur. Den Haag. InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster.
- Benali, A., 2002.** De langverwachte. Amsterdam. Uitgeverij Vassallucci.
- Benali, A., 2005.** Laat het morgen mooi weer zijn. Amsterdam. Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Benali, A., 2006.** Feldman en ik. Amsterdam. Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Boer, T., 2007.** Literatuuronderzoek naar gebruik en beleving van natuur van niet-westerse allochtonen in Nederland t.b.v Nationale Parken. Alterra-rapport 1601. Wageningen. Alterra.
- Bork, G., H. Struik, P. Verkruijsse & G. Vis, 2002.** Letterkundig Lexicon voor de Neerlandistiek. Leiden. DBNL. <http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01>.
- Born, R. van den, 2007.** Thinking nature: everyday philosophy of nature in the Netherlands. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen. Nijmegen.
- Bouazza, H., 2004.** Paravion. Amsterdam. Prometheus.
- Buijs, A.E., 2009.** Public natures: social representations of nature and local practices. Proefschrift Wageningen Universiteit. Wageningen.
- Buijs, A., M. Custers & F. Langers, 2007.** Natuur door andere ogen bekeken: de natuurbeleving van allochtonen en jongeren. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Wageningen.
- Buijs, A.E., B.H.M. Elands & F. Langers, 2009.** No Wilderness for Immigrants: Cultural Differences in Images of Nature and Landscape Preferences. *Landscape and Urban Planning* 91(3): 113-123.
- Dagevos, J., J. Luttik, M. Overbeek & A. Buijs, 2000.** Tussen nu en straks: trends en hun effecten op de groene ruimte. Den Haag. LEI.
- Enter, S., 2004.** Lichtjaren. Amsterdam. Uitgeverij G.A. van Oorschot.
- Enter, S., 2007.** Spel. Amsterdam. Uitgeverij G.A. van Oorschot.
- Forster, E.M., 1927.** Aspects of the novel. London. Edward Arnold.
- Garsen, J. & C. van Duin, 2009.** Allochtonenprognose 2008-2050: naar 5 miljoen allochtonen. *Bevolkingstrends* 2(2009): 14-21. Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Giphart, R., 2005.** Troost. Amsterdam. Uitgeverij Podium.
- Groot, W. de, 1992.** Environmental science theory. Amsterdam. Elsevier.
- Jacobs, M., 2006.** The production of mindscapes: a comprehensive theory of landscape experience. Proefschrift Wageningen Universiteit. Wageningen.
- Keulartz, J., S. Swart & H. van der Windt, 2000.** Natuurbeelden en natuurbeleid. Theoretische en empirische verkenningen. Den Haag. NOW Ethiek & Beleid 00/1.
- Kockelkoren, P.J.H., 1993.** De vernieuwing van Nederland. *Locus seminar* 4, 11-16.
- Koppen, C.S.A. van, 2002.** Echte natuur: een sociaal-theoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving. Wageningen Proefschrift Wageningen Universiteit.
- Korsten, F., 2002.** *Lessen in Literatuur*. Nijmegen. Van Tilt.
- Kloek, M.E., 2008.** *Natuurbeelden in de hedendaagse Nederlandse literatuur: een vergelijking tussen autochtone schrijvers en allochtone schrijvers afkomstig uit het islamitisch cultuurgebied*. Afstudeerscriptie Bos- en Natuurbeleid. Wageningen. Wageningen Universiteit.
- Luxemburg, J. van, M. Bal & W. Weststeijn, 1996.** *Over literatuur*. Derde geheel herziene druk. Muiderberg. Coutinho.
- Macnaghten, P. & J. Urry, 1998.** *Contested natures*. London. Sage Publications.
- Muir, E., 1928.** *The structure of the novel*. London. Hogarth Press.
- NIPO, 2006.** AKO literatuurprijs bekendste boekenprijs van Nederland. www.nipo.nl. Gezien op 01/10/07.
- Novaire, R., 2003.** *Maïstroest*. Breda. Uitgeverij De Geus.
- Novaire, R., 2007.** *Het lied van de rog*. Breda. Uitgeverij De Geus.
- Passmore, J, 1974.** *Man's responsibility for nature. Ecological Problems and Western Traditions*. London. Duckworth.
- Schouten, M.G.C., 2005.** *Spiegel van de natuur: het natuurbeeld in cultuurhistorisch perspectief*. Utrecht. KNNV Uitgeverij.
- Showalter, E., 1978.** *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing*. Londen. Virago.
- Somers, N., S. van der Kroon & G. Overbeek, 2004.** *Hoe vreemd is natuur in Nederland? Natuurbeelden van allochtonen*. Den Haag. LEI.
- Turnhout, E., 2003.** *Ecological Indicators in Dutch nature conservation. Science and policy intertwined in the classification and evaluation of nature*. Amsterdam. Aksant Publishers.
- Weijts, C., 2006.** Art. 285b. Amsterdam. Uitgeverij de Arbeiderspers.
- Windt, H. van der, 1995.** *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming 1880-1990*. Amsterdam/Meppel. Boom.
- Zweers, W., 1995.** *Participeren aan de natuur: ontwerp voor een ecologiserend van het wereldbeeld*. Utrecht. Van Arkel.